

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

II19 Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία Β΄

Ενότητα 6: Το τελετουργικό σύμπαν στη δυτική
πρώιμη νεωτερικότητα

Κώστας Γαγανάκης

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας

Θέση και λειτουργία στις πρώιμες νεότερες δυτικές κοινωνίες 1

- Επανάληψη καθημερινών χειρονομιών στα αυστηρά προσδιορισμένα πλαίσια ενός χώρου και χρόνου. Η συμμετοχή σε τελετουργική διαδικασία, συμμετοχή σε έναν κόσμο συναισθημάτων, όχι σκέψεων.
- Οι τελετουργίες είναι εφήμερες, εξαρτούν το περιεχόμενο και την τελεστική διαδικασία τους από τη συγκυρία.
- Συνεχής παρέμβαση μηχανισμών εξουσίας, όμως ημιτελής έλεγχος, «οι τελετουργίες πολιτισμικό σενάριο με ανοιχτό τέλος».

Θέση και λειτουργία στις πρώιμες νεότερες δυτικές κοινωνίες 2

- Τελετουργίες = διαδικασίες κοινωνικής συνοχής.
- Οι τελετουργίες δεν γεφυρώνουν όλες τις κοινωνικές διασπάσεις όμως δημιουργούν την αίσθηση της αλληλεγγύης, απέναντι στην απουσία της συναίνεσης (Victor Turner).
- Οι τελετουργίες παρέχουν δραματοποιημένες αφηγήσεις οι οποίες επιτρέπουν στους ανθρώπους να ερμηνεύσουν την ιδιαίτερή τους εμπειρία. Οι τελετουργίες προσφέρουν μια ιστορία την οποία οι άνθρωποι λένε για τους εαυτούς τους (Clifford Geertz).
- Τελετουργίες, «μοντέλα», κώδικες συμπεριφοράς, «μινιατούρες» της κοινωνίας (χειραψία εκκλησιάσματος, αργός βηματισμός αξιωματούχων).

Θέση και λειτουργία στις πρώιμες νεότερες δυτικές κοινωνίες 3

- Τελετουργίες, «καθρέπτες», αποσαφηνίζουν καταστάσεις, αναπαριστούν μεταβάσεις, ΔΕΝ προσφέρουν εναλλακτική συγκρότηση της κοινωνίας.
- Συνύπαρξη δύο λειτουργιών, δημιουργική ένταση τελετουργίας.
- Αμφισημία τελετουργιών, ιδιαίτερα επικίνδυνη για τελετές απεικόνισης /νομιμοποίησης της εξουσίας (Don Handelman).

Θέση και λειτουργία στις πρώιμες νεότερες δυτικές κοινωνίες 4

Pierre Bourdieu: Η συμμετοχή και η συναισθηματική εμπλοκή στις τελετουργίες οδηγεί στο habitus, βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις, ενδόμυχες διαθέσεις που ενσωματώνουν εμπειρίες του παρελθόντος.

16^{ος} αιώνας: Επινόηση της ιδέας της «τελετουργίας», αρχικά με αρνητική φόρτιση (αληθής θρησκεία / ψευδεπίγραφη, δαιμονική «τελετουργία»).

Η Μεταρρύθμιση επικεντρώνεται στη λειτουργία της τελετουργίας:

- Καθολικισμός: δόγμα παρουσίας = Οι τελετουργίες παρέπεμπαν σε κάτι το παρόν (σώμα Ιησού φυσικά παρόν στη Θεία Ευχαριστία).

Θέση και λειτουργία στις πρώιμες νεότερες δυτικές κοινωνίες 5

- Προτεσταντισμός: δόγμα αναπαράστασης = οι τελετουργίες δεν δημιουργούσαν παρουσίες αλλά ήταν ένα είδος γλώσσας, κοινοποιούσαν κάποιο νόημα (Θεία Ευχαριστία: υπενθυμίζει τη θυσία του Χριστού, Στέψη βασιλιά: αναπαριστά την ανάδειξή του στο θρόνο).
- Η υιοθέτηση της μιας ή της άλλης πρότασης αποτελούσε έναν τρόπο εμπέδωσης, απόρριψης ή μεταρρύθμισης της εξουσίας.

Τεράστια ισχύς τελετουργιών στην πρώιμη νεότερη περίοδο 1

Φρικτή αβεβαιότητα καθημερινότητας, προκαλεί μια αμείωτη ζήτηση για τελετουργίες, ενισχυτικές της γονιμότητας, παρηγορητικές της δυστυχίας, καταπραϋντικές του πόνου. Νόμιμες τελετουργίες κλήρου, ανεπίσημες κρυφές τελετές μάγων, ενισχυτικές, προφυλακτικές.

- Οι τελετουργίες προετοιμάζουν τους ανθρώπους να διέλθουν κρίσιμα μεταβατικά στάδια, σχετιζόμενα με τη ΖΩΗ και το ΘΑΝΑΤΟ.

Τεράστια ισχύς τελετουργιών στην πρώιμη νεότερη περίοδο 2

- Σύγχυση ιερού και κοσμικού.
- Οι τελετουργίες γίνονταν κατανοητές επειδή βασίζονταν σε ένα κοινό λεξιλόγιο χειρονομιών ανάμεσα στην τελετουργική και την πραγματική ζωή (γονάτισμα, σταύρωμα χεριών, χειραψία, κ.λπ).

Τελετές Μετάβασης

Arnold van Gennep, Les rites de passage (1908)

Φάσεις τελετής μετάβασης:

- Φάση αποχωρισμού, απομάκρυνση ατόμου από προηγούμενη κατάσταση του.
- Φάση μετάβασης, μετέωρη θέση ατόμου μεταξύ παλιάς και νέας πραγματικότητας («οριακή» φάση – liminal , δημιουργεί ιδιαίτερη πραγματικότητα, όπου το άτομο, αποκομμένο τελετουργικά από το κοινωνικό σώμα, αντικρύζει την κοινωνία «από τα έξω», σαν κάτι το ιερό & απαγορευμένο.
- Φάση ένταξης ή ενσωμάτωσης ατόμου στη νέα του κοινότητα.

Σπουδαιότητα οριακών φάσεων στον έλεγχο της κοινωνικής ζωής:

- Victor Turner, *The ritual process: structure and anti-structure*
- Mikhail Bakhtin, *Rabelais and his world*.
- Οριακές εμπειρίες: αναρχικές στιγμές, κατάρρευση ηθικών φραγμών, άναρχος κόσμος δίχως καταστολές, ΑΝΤΙΣΤΡΑΜΜΕΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ (ξεγύμνωμα βασιλιά, καταστροφή επισκοπικού παλατιού).
- Βαλβίδες ασφαλείας του συστήματος, όμως και δυνάμει εναλλακτικές προτάσεις συγκρότησης της πραγματικότητας.

Γέννηση και βάπτισμα 1

Τελετή βάπτισμα κεντρικό μυστήριο, διατηρείται και από Προτεστάντες (Αναβαπτιστές)

Τελετές εξαγνισμού Ιωάννη Βαπτιστή στα νερά του Ιορδάνη, τελετουργία πνευματικής ελίτ (Παύλος), 4ος αιώνας: εδραίωση νηπιοβάπτισμα.

Μεσαίωνα: η βάπτισμα μορφοποιείται σε τελετή μετάβασης

- Φάση αποχωρισμού, δραματικός εξορκισμός βρέφους στο κατώφλι της εκκλησίας (νήπιο=φορέας προπατορικού αμαρτήματος, προϊόν σαρκικής επαφής, αβάπτιστα νήπια=δαιμονικές παρουσίες).

Γέννηση και βάπτισμα 2

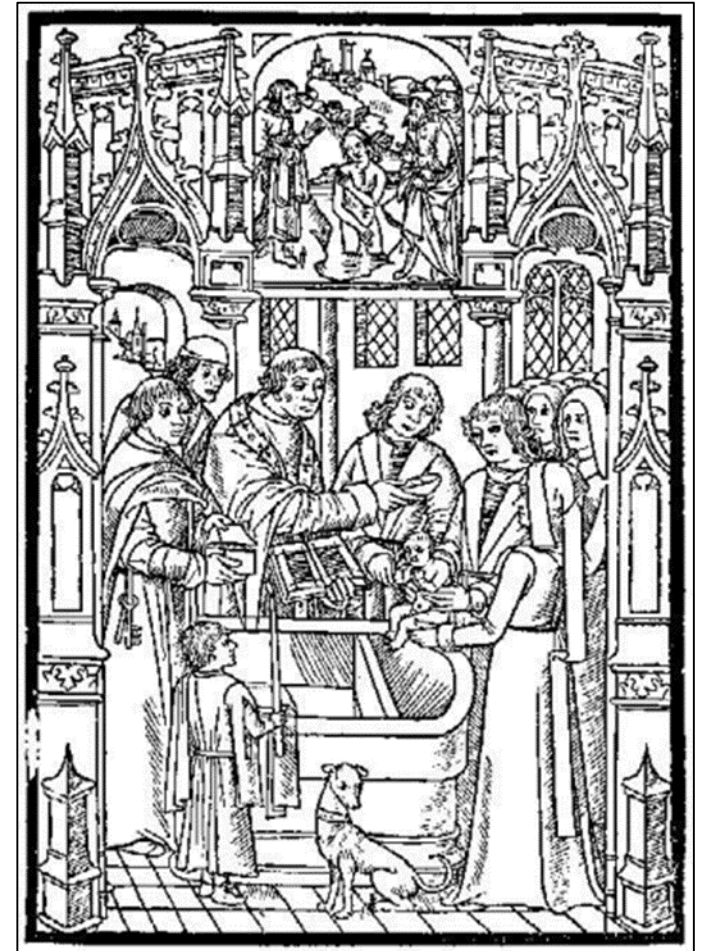
- Φάση μετάβασης, βάπτισμα βρέφους από ιερέα.
- Φάση ενσωμάτωσης στην οικογένεια της Εκκλησίας του Χριστού: το βρέφος παραδίδεται στους πνευματικούς του γονείς (πνευματικοί κηδεμόνες, αλλά και δίκτυο πνευματικής συγγένειας με οικογένεια του βρέφους).

Γέννηση και βάπτισμα 3

Εικόνα 1.

- Πνευματικός πατέρας: στο Βορρά, από το ίδιο κοινωνικό στρώμα. Στο Νότο & τα Βαλκάνια, ο θεσμός, τμήμα σύνθετων δικτύων πατρωνίας και προστασίας.
- Βενετία, έως και 150 ανάδοχοι σε βαπτίσεις αριστοκρατίας.

Γέννηση και βάπτισμα 4

- Ονοματολογία: Βορράς, συνήθως όνομα ανάδοχου, μέριμνα διατήρησης ισορροπίας ονομάτων. Νότος, πατριαρχική δομή, ονόματα από την πλευρά του πατέρα.
- Φλωρεντία 15^{ος} αιώνας: χρήση ονομάτων νεκρών συγγενών, συμβολικές επανενσαρκώσεις.

Γέννηση και βάπτισμα 5

Εικόνα 2.

- Χώρος τέλεσης μυστηρίου, ιδιαίτερα σημαντικός στο Νότο.
- Ιταλικές πόλεις: βαπτιστήρια, τόποι συνεδριάσεων αστικού συμβουλίου, μασωλεία επιφανών κληρικών και κοσμικών μελών κοινότητας.

Φλωρεντία, Βαπτιστήριο Αγίου Ιωάννη.

Μεγιστοποίηση τελετουργικής ισχύος βάπτισης εξαιτίας δραματικών επιπέδων βρεφικής θνησιμότητας

- Φόβος αιφνίδιου θανάτου = δικαίωμα αεροβάπτισης βρέφους. Αβάπτιστα παιδιά, «διαβολικά ομοιώματα»
- 1681, Ιεροεξεταστής Udine: Καταγγελία βάπτισης νεκρών παιδιών από επιτήδειες γυναίκες (πρόσκαιρη ανάστασή τους).
- Γαλλία: Διαφύλαξη σωματικής και ψυχικής ακεραιότητας βρεφών και παιδιών, Άγιος Guinefort, σκύλος-προστάτης των παιδιών.
- Τελετή βάπτισης, κορυφαία τελετουργία μετάβασης της χριστιανικής θρησκείας.

Τελετές κοινωνικής μετάβασης 1

Εικόνα 3.

- Γυναίκες: οι αλλαγές στην κοινωνική υπόσταση, με μεταβίβαση κηδεμονίας γυναίκας (πατέρας/σύζυγος).
- Εκτός του κόσμου των παντρεμένων γυναικών: καλόγριες, ειδικές τελετές μετάβασης. Πόρνες, τελετές δημόσιας διαπόμπευσης.
- Άνδρες: Μεγάλη γκάμα δημόσιων ρόλων, πληθώρα τελετών κοινωνικής μετάβασης.

Τελετές κοινωνικής μετάβασης 2

- Κόσμος εφήβων σε χωριά και πόλεις: Με την ανοχή των αρχών, σχηματισμός ταραχοποιών ομάδων (αββαεία, βασίλεια νέων). Δράση ομάδων συνυφασμένη με καρναβαλικές εκδηλώσεις.
- Αμφισημία δραστηριοτήτων νεανικών συμμοριών:
 - τελετές μετάβασης από τα «επικίνδυνα χρόνια» της εφηβείας στην πλήρη ένταξη στην κοινότητα
 - Ομάδες ηθικής αστυνόμευσης κοινοτήτων

Τελετές κοινωνικής μετάβασης 3

- Αστικές κοινότητες Ιταλίας: εμπλοκή νεανικών συμμοριών σε οδομαχίες διεκδίκησης χώρου και σε βεντέτες, νεανικές ομάδες = προθάλαμοι των πολιτικών φατριών.
- Νοτιο-ανατολική Γαλλία: ομαδικός βιασμός. Γιοί τεχνιτών και μαθητευόμενοι, προσοχή στην κοινωνική θέση του θύματος.
- Αγόρια /βιαστές: πανηγυρική επιβεβαίωση ανδρισμού, πέρασμα στην κοινωνία των σεξουαλικά ολοκληρωμένων.

Τελετές κοινωνικής μετάβασης 4

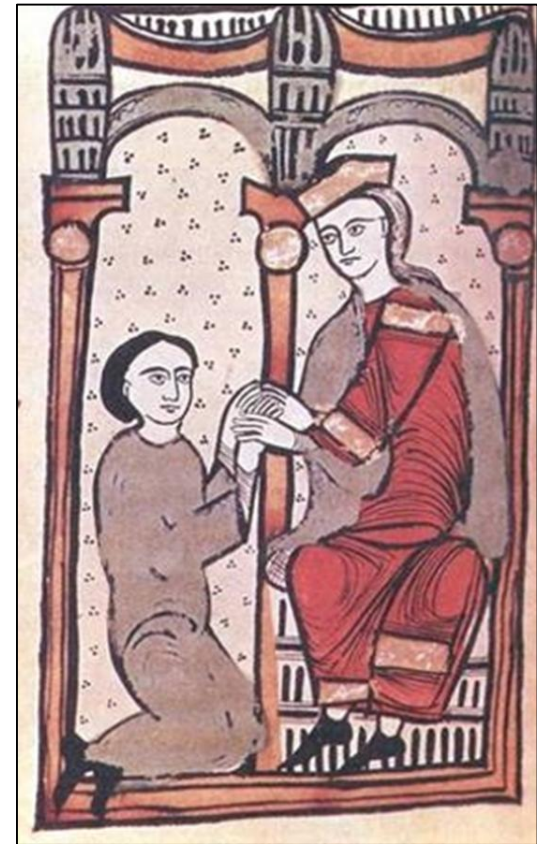
- Θύματα βιασμού: ενοχοποίηση, περιθωριοποίηση στον κόσμο των επαιτών, εγκλεισμός σε πορνείο.
- Νεαρά μέλη συμμοριών: κοινωνική ολοκλήρωση και επαγγελματική αποκατάσταση (απόκτηση ειδικότητας, είσοδος στη συντεχνία, γάμος).
- Σε καιρούς κοινωνικής σκλήρυνσης και παράτασης της προγαμιαίας ζωής, η σεξουαλική βία των συμμοριών λειτουργούσε και σαν έκφραση διαμαρτυρίας των νέων.

Φεουδαλική αριστοκρατία, τελετουργία φεουδαλικής υποτέλειας (vassalage) 1

Εικόνα 4.

- Hommage: φόρος τιμής. Ο νεαρός βασσάλος διατρανώνει τη βούλησή του να γίνει «ο άνθρωπος του άρχοντα». Νομιμοποίηση ιεραρχίας.

Φεουδαλική αριστοκρατία, τελετουργία φεουδαλικής υποτέλειας (vassalage) 2

- Όρκος υποτέλειας: ο άρχοντας πιάνει τα σταυρωμένα χέρια του βασιλιά, ανταλλαγή όρκων αμοιβαίου σεβασμού, φιλί (σωματοποίηση ένωσης).
- Απόδοση φέουδου: ο άρχοντας παραχωρεί στον βασιλιά μια εδαφική έκταση, συμβολιζόμενη από λίγο χώμα, ένα κλαδί, ένα ξίφος, ένα κύπελο ή κέρας.

Γάμος και σεξουαλική ζωή 1

Πρώιμες νεότερες δυτικές κοινωνίες:

- Γάμος = δεσμός ανάμεσα σε οικογένειες, όχι μυστήριο. Παρεμβολή κλήρου περιττή και συσκοτιστική της πραγματικής λειτουργίας του γάμου. Η γαμήλια τελετή εδραιώθηκε ως μυστήριο το 1439. Ο γάμος στις καθολικές κοινωνίες δεν απαιτούσε την παρουσία ιερέα πριν το 1563.
- Η Εκκλησία ανέχεται πληθώρα γαμήλιων τελετουργιών.

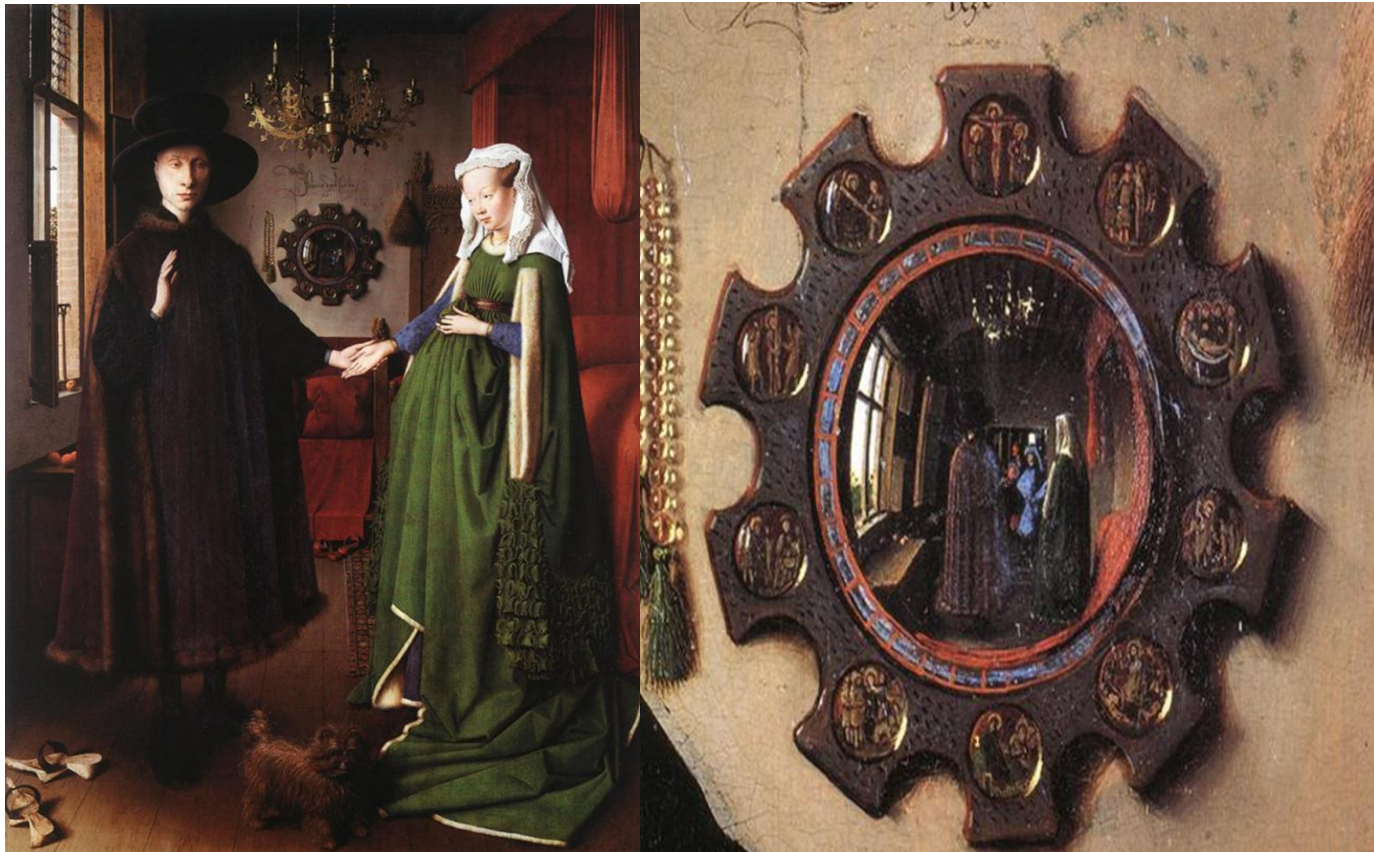
Γάμος και σεξουαλική ζωή 2

- Λαϊκά στρώματα: ανεπίσημος χαρακτήρας γαμήλιας τελετής (Ουαλία: το νέο ζευγάρι έπρεπε να υπερπηδήσει ένα εμπόδιο στο κατώφλι του σπιτιού τους).
- Με εξαίρεση την Ισπανία, η μεγάλη πλειοψηφία των γάμων στη Δύση του 16^{ου} αιώνα τελούνταν εκτός του ναού.
- Φλωρεντία: Υπόθεση διγαμίας, καταγγελία χήρας Σουζάννας («πέρασμα του δαχτυλιδιού»).

Ο γάμος των Arnolfini

Εικόνα 5.

Φλωρεντινός γάμος

- Διαφορά ηλικίας (γαμπρός, 30+-, νύφη 18+-).
- Κάθε μια από τις τρεις βασικές φάσεις της γαμήλιας τελετής διαδραματιζόταν σε διαφορετικό τόπο.
- Εισαγωγική φάση: διαπραγμάτευση του γάμου ανάμεσα στα γηραιότερα αρσενικά μέλη των δύο οικογενειών.
- Πρώτη φάση γαμήλιας τελετής: γιορτή αμοιβαίας δέσμευσης, αποκλειστικά ανδρική. Επικύρωση συμφωνίας από γραμματικό.

Φλωρεντινός γάμος

- Ημέρα του δακτυλιδιού: τελετάρχης, πατέρας νύφης. Συμβολαιογράφος κάνει την τελετή, ανταλλάσσει τα γαμήλια δακτυλίδια, κάνει τη συμβολαιογραφική πράξη. Ανταλλαγή δώρων, γαμήλιο τραπέζι από οικογένεια νύφης.
- Γαμήλια τελετή: πολλές φορές, μέρες μετά. Πομπή νύφης στο σπίτι του γαμπρού, συμπόσιο.
- Το ζευγάρι δεν έμπαινε σε εκκλησία, ούτε ζητούσε την ευλογία ιερέα.

Γάμος, Εκκλησία και κοινότητες 1

- Εκκλησία: Νομιμοποίηση κάθε ένωσης που στηριζόταν στην ειλικρινή δέσμευση των δύο πλευρών. Μετατροπή προγαμιαίων σχέσεων σε επίσημους δεσμούς δίχως τη γονική συγκατάθεση (Ρωμαίος και Ιουλιέττα).
- Προτεστάντες: Η μετατροπή του γάμου σε αστικό συμβόλαιο διασφαλίζει την παρεμβολή των κοσμικών αρχών στην επικύρωση γάμων.

Γάμος, Εκκλησία και κοινότητες 2

- Σύνοδος Τριδέντου, 1563: Οριστικοποίηση γαμήλιας ένωσης, απαιτεί τρεις δημοσιοποιήσεις στα αρχεία της ενορίας.
- Γάμος, μυστήριο, δημόσιο γεγονός, αντικατάσταση συμβολαιογράφου από ιερέα, τέλεση γάμου μπροστά στην αγία τράπεζα.
- Υπεροχή εκκλησιαστικής γαμήλιας τελετής στην προστασία κατά της γυναικείας στειρότητας & της ανδρικής ανικανότητας (γάμοι εκτός εκκλησίας, εκτεθειμένοι στη μαύρη μαγεία).

Γάμος, Εκκλησία και κοινότητες 3

Γονιμότητα γυναίκας, προϊόν και τελετουργικών παρεμβάσεων πριν από τη σύλληψη και κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης

- Έγκυες γυναίκες: τελετουργικές πρακτικές διαφύλαξης της εγκυμοσύνης.
- Άτεκνες γυναίκες: αναγνώσματα («Οι δέκα ηδονές της μητρότητας»), καθοδήγηση από σεξουαλικά ολοκληρωμένες γυναίκες με σκοπό τη σύλληψη.
- Χρήση αφροδισιακών παρασκευασμάτων, φυλαχτών, προσευχών, τελετουργίες γονιμότητας (πανσέληνος), προστασία απέναντι στο ενδεχόμενο της αποβολής (μαγικά προστατευτικά περιδέραια).

Γάμος, Εκκλησία και κοινότητες 4

Φόβος ανδρικής ανικανότητας, μαγικός ευνουχισμός:

- Albertus Magnus (13^{ος} αι.) Μαγική τελετή περίσφιξης ανδρικού μορίου (αγροτικές πρακτικές).
- Γαλλία, Jean Bodin, μαγικός ευνουχισμός από απόσταση (aiguillette) Languedoc, μαγική υπονόμευση γάμου στη διάρκεια της τελετής στην εκκλησία Δαιμονική απειλή στην ανθρώπινη γονιμότητα.

Λύση του γάμου: 1

- Ανεπίσημη λύση έγγαμης σχέσης στα προβληματικά ζευγάρια.
- Ουαλία: αντιστροφή γαμήλιας τελετουργίας.
- Skye, 17^{ος} αι.: «δοκιμαστικοί γάμοι», διάρκειας 1 έτους.
- Αφαίρεση γαμήλιου δακτυλιδιού, επταετής χωρισμός από κλίνης, λύση γάμου.

Λύση του γάμου: 2

- Διαζύγιο στις προτεσταντικές κοινωνίες (16ος αι.) Δικαιώματα γυναικών, διασφάλιση μεταβίβασης περιουσιακών στοιχείων, αντισταθμιστικά μέτρα κατοχύρωσης ανδρών.
- Αγγλία, 18^{ος} αι.: «Πώληση των γυναικών στην αγορά» (κυριαρχία αγοράς στη ζωή των τεχνιτών, μισογυνιστικά στερεότυπα).

Άνθρωπος και θάνατος

Εικόνα 6.

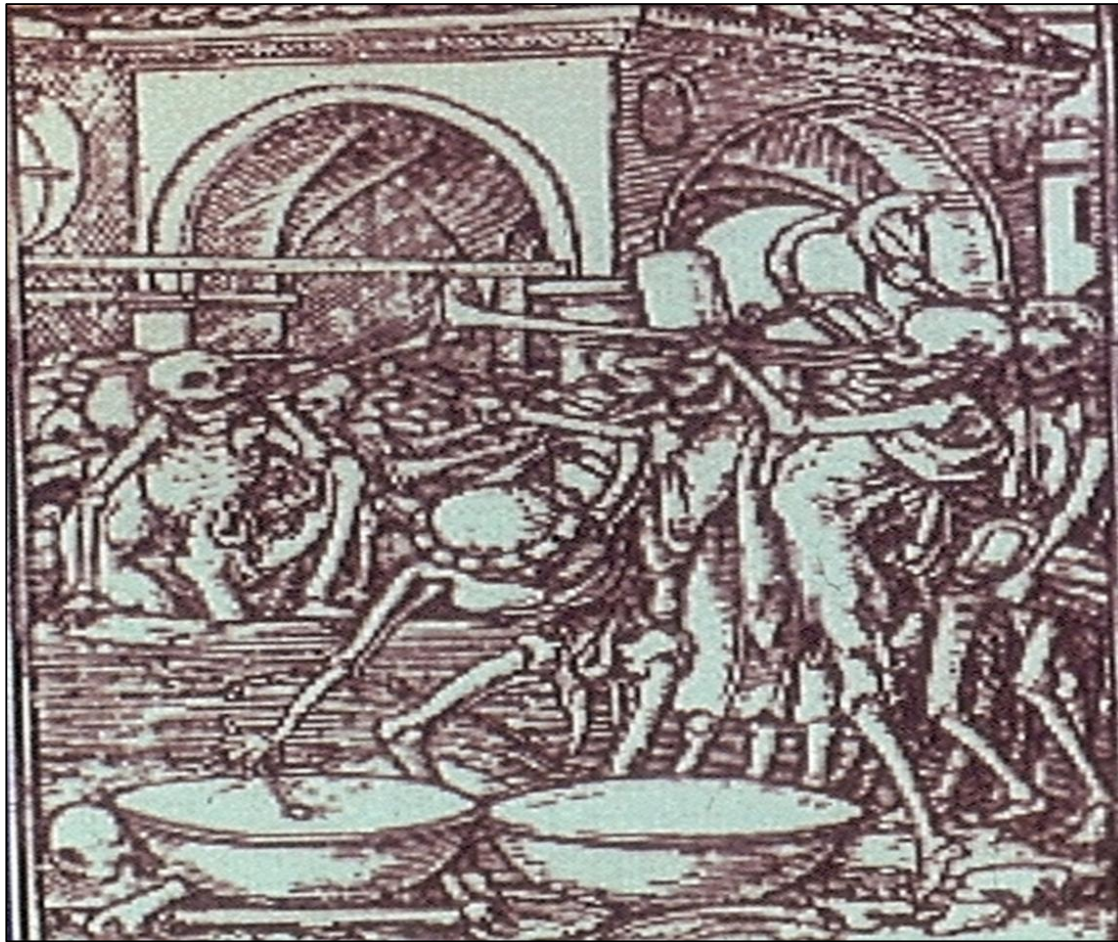

Εικόνα 7.

Danse macabre

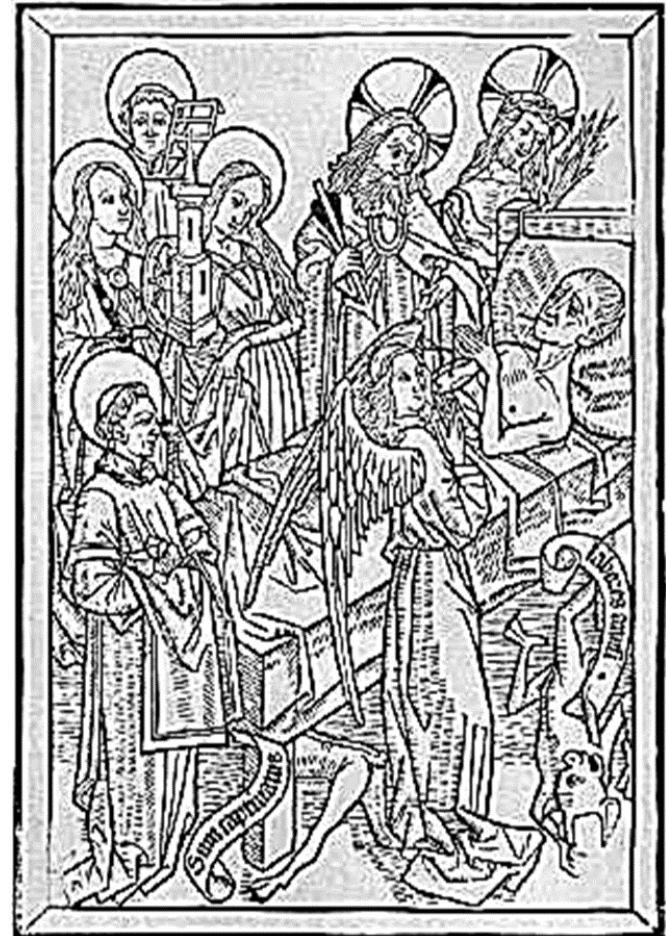
Εικόνα 8.

Ο «καλός θάνατος» 1

Εικόνα 9.

- Προετοιμασμένος, εξημερωμένος θάνατος.
- Θάνατος Λούθηρου (18.2.1546).
- Ήρεμη παραίτηση νεκρού, δημόσια διάσταση (κρεβάτι ετοιμοθάνατου), αντιδράσεις ουμανιστών.

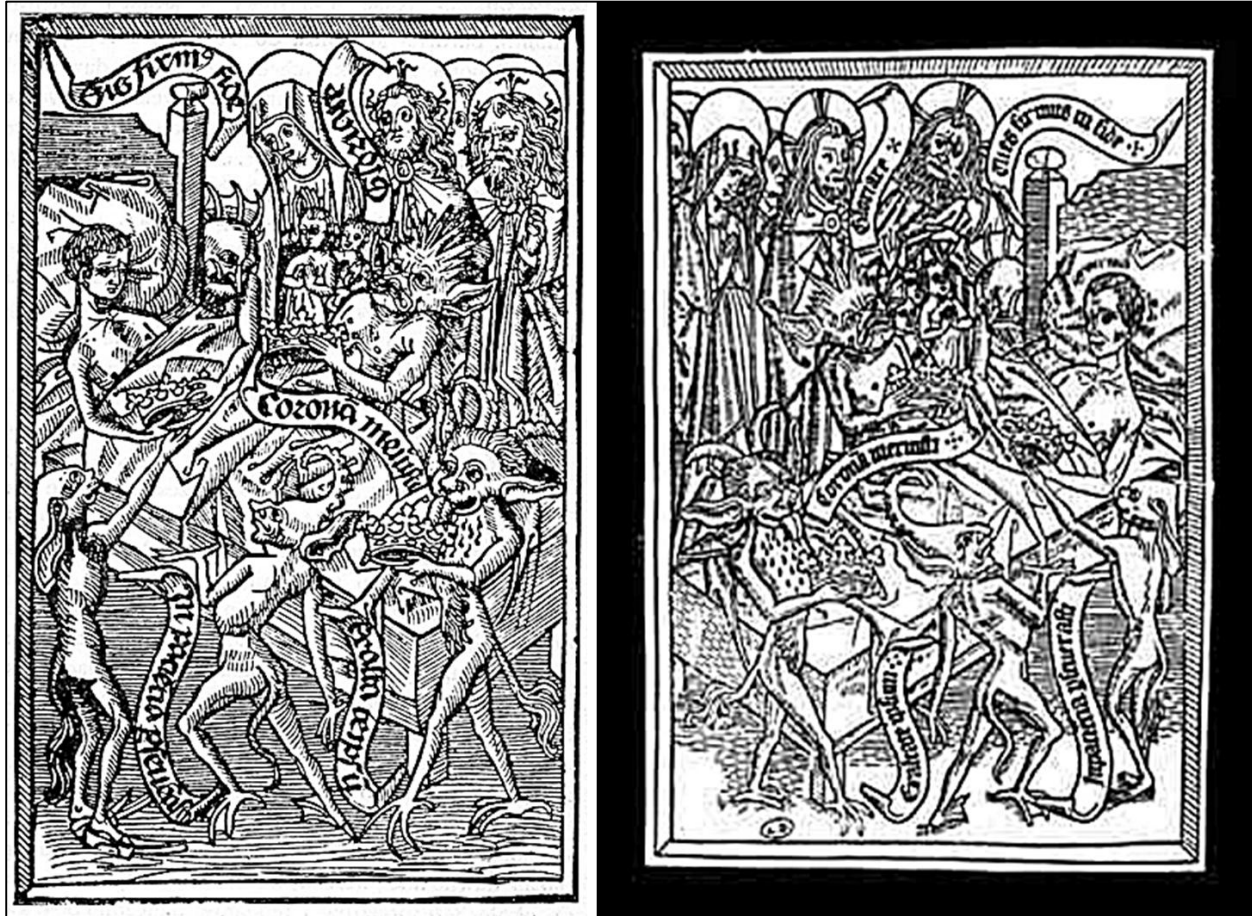

Ο «καλός θάνατος» 2

- Τελετές θανάτου (*ars moriendi*): α) διευκολύνουν τους ετοιμοθάνατους στην τελική τους μετάβαση, β) επιβεβαιώνουν τους κοινοτικούς δεσμούς αλληλεγγύης και τις υποχρεώσεις των ζωντανών απέναντι στους νεκρούς και γ) ικανοποιούν τις απαιτήσεις των νεκρών απέναντι στον κόσμο των ζωντανών.

Εικόνα 10.

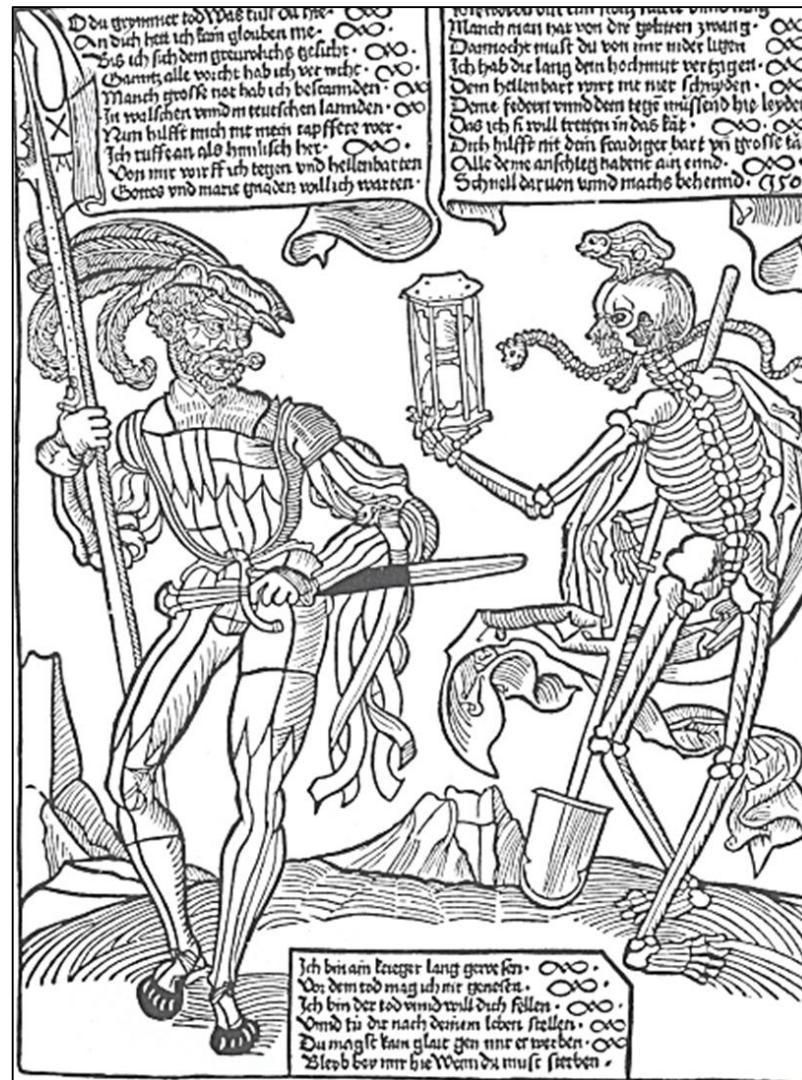
Εικόνα 11.

Εικόνα 12.

Εικόνα 13.

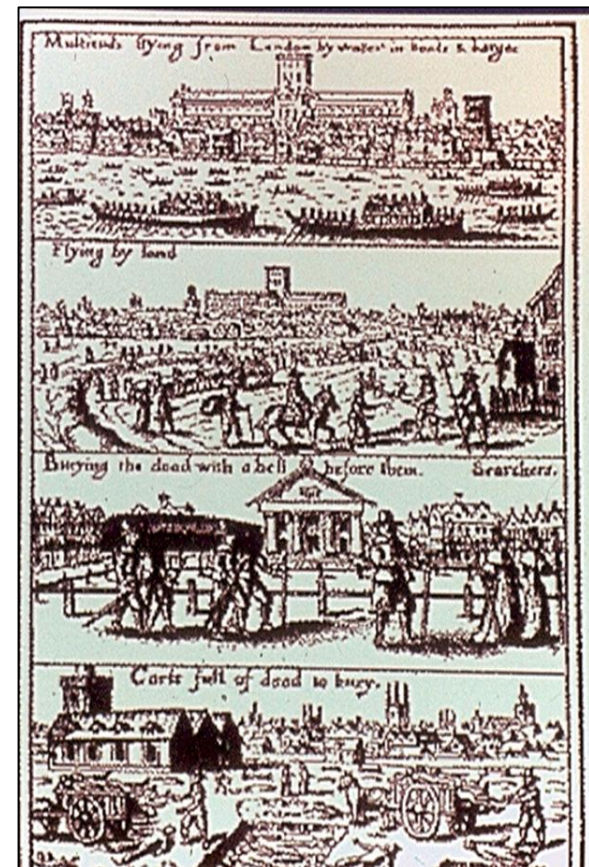
Εικόνα 14.

Φάσεις θανάτου: τρόποι και χώροι ταφής 1

Εικόνα 15.

- Προετοιμασία νεκρού από γυναίκες.
- Αγρύπνια.
- Μεταφορά νεκρού (τελετές αριστοκρατίας, φλωρεντινές απαγορεύσεις συμμετοχής γυναικών σε «κρίσιμες» κηδείες).

Φάσεις θανάτου: τρόποι και χώροι ταφής 2

- Χώρος & τρόπος ταφής.
- Πριν τη Μεταρρύθμιση, ομαδικοί τάφοι, μη σημασμένοι, αποκομιδή έπειτα από 7-8 χρόνια, ταφή στην αυλή της εκκλησίας, στο προαύλιο της θρησκευτικής αδελφότητας, επαιτικά τάγματα συνοδεύουν δωρεάν τους απόρους.

Εικόνα 16.

Εικόνα 17.

Εικόνα 18.

- Τελετές για τους νεκρούς στον Καθολικισμό: Συντομεύουν την παραμονή των ψυχών στο Καθατήριο, λειτουργούν ως προφυλακτική μαγεία απέναντι στο «φθόνο των νεκρών» (φαντάσματα).

Εικόνα 19.

Εικόνα 20.

Τελετουργίες του σώματος: Καρναβάλι 1

Εικόνα 21.

Τελετουργίες του σώματος: Καρναβάλι 2

- Πριν τη Σαρακοστή, εβδομάδα ασυδοσίας, ικανοποίησης των ορέξεων του σώματος. Κορύφωση την τελευταία ημέρα, «παχιά Τρίτη» (Mardi gras).
- Τροφή, σεξ, παιχνίδι, αλλά και βία. Καρναβάλι, «γιορτή του κάτω σώματος», ακύρωση προσχημάτων, ετικέτας, εξουσίας, ο βασιλιάς Καρνάβαλος, αντιστραμμένος μονάρχης. Βίαιες εκδηλώσεις, εκφράζουν διαμαρτυρία «από τα κάτω», δανείζονται τα εκφραστικά τους μέσα από τη γιορτή.

Τελετουργίες του σώματος: Καρναβάλι 3

- Σαρακοστή, αντίποδας του Καρναβαλιού, γιορτή ευσέβειας, εγκράτειας, κυριαρχίας του πνεύματος επί των ορέξεων του κάτω σώματος. Ιδεολογικό περιεχόμενο συνδεδεμένο με την εκκλησιαστική ελίτ και με την αυλική κοινωνία.

Το Καρναβάλι του Romans, 1580

- Αστική ελίτ εναντίον υφαντουργών πόλης, Προτεστάντες εναντίον Καθολικών.
- Το Καρναβάλι ως επικοινωνιακή διαδικασία: τοτεμικά σύμβολα («πέρδικα» - ελίτ, «αρκούδα»-υφαντουργοί, Jean de Serve, “Raumier”).
- Καννιβαλιστικοί συμβολισμοί αντλούν από το λεξιλόγιο του Καρναβαλιού (ορέξεις του κάτω σώματος), συγκροτούν συμβολικά την κοινότητα, παραπέμπουν όμως και στον κατακερματισμό της μέσα από την έκρηξη καταλυτικής βίας («το φάγωμα των πλουσίων»).

Καρναβάλι 1

Εικόνα 22.

- Carne levare, τελευταία αναλαμπή σωματικών απολαύσεων πριν τη Σαρακοστή.
- Δοξάζει υλικότητα ζωής.
- Παράλληλο ιουδαϊκού Purim (Ισπανία, Προβηγκία, Ρώμη).

Καρναβάλι 2

- Περίοδος σεξουαλικής ελευθεριότητας,. Κυριαρχία φαλλικών συμβόλων, σεξουαλική εικονογραφία (ζέψιμο γυναικών, αγώνας δρόμου για πόρνες Βενετίας, γάμοι με άνδρες μασκαρεμένους σε νύφες).
- Μίμηση αγροτικών τελετών σχετιζόμενων με το θάνατο, τη γονιμότητα και τον ερχομό της άνοιξης.
- Πρωτίστως, αστικό φαινόμενο.

Το βενετσιάνικο Καρναβάλι 1

Εικόνα 23.

- «Δίκη» και σφαγή 12 χοίρων και ενός ταύρου στην πλατεία του παλατιού των δόγηδων. 12 «σφαγείς», τεχνίτες – αποστασιοποίηση ελίτ.
- «Γκρέμισμα φριουλάνικων κάστρων» (12^{ος} αι.) από τους γηραιότερους συγκλητικούς στο μέγαρο της συγκλήτου.

Το βενετσιάνικο Καρναβάλι 2

- Λεμβοδρομίες, πυροτεχνήματα, ακροβατικά νούμερα, θεματικές μασκαράτες («η πτώση της Τροίας», «μάχη μεταξύ πολιτισμού & αγριότητας»).
- Νεανικές αριστοκρατικές λέσχες, κωμωδίες Πλαύτου και Τερέντιου.
- Κωμωδίες Rozante, κοινωνική κριτική, «αντιστραμμένος κόσμος».
- Comedia dell'Arte (αλαζόνας στρατιωτικός, Αρλεκίνος-Πουλτσινέλλα).

Ο αντιστραμμένος κόσμος 1

- Πλήρης αντιστροφή ιεραρχιών, ρόλων και αξιών, λόγος στα υπάλληλα στρώματα, προτεσταντική εκμετάλλευση («κυνήγι μοναχών στο Zwickau, 1525).

Εικόνα 24.

Ο αντιστραμμένος κόσμος 2

- Καρναβαλικές εκδηλώσεις, σκηνοθετημένες τελετές ανατροπής, νομιμοποιούν την πραγματικότητα, λειτουργικό συμπλήρωμα «κανονικής ζωής» (Victor Turner).
- Καρναβάλι αυθύπαρκτη οντότητα εκτός κοινωνίας, εναλλακτική συγκρότηση πραγματικότητας, άρθρωση ουτοπικού λόγου, γκροτέσκος ρεαλισμός, αποδομεί σχέσεις εξουσίας (Mikhail Bakhtin).

Τα Charivari 1

- Τελετουργίες απονομής λαϊκής δικαιοσύνης, «αστυνόμησης ηθών» κοινότητας, μηχανισμοί ελεγχόμενης πρόσβασης ανδρών στον ανύπανδρο γυναικείο πληθυσμό.

Εικόνα 25.

Τα Charivari 2

- Δημόσια διακωμώδηση, σκωπτικά τραγούδια με «σαματά» κουζινικών, διαπόμπευση επάνω σε γάιδαρο, «εξαγορά».
- Στόχοι: όσοι παντρεύονται 2^η ή 3^η φορά, όσοι παντρεύονται μικρότερους, άτεκνα ζευγάρια, μοιχοί, «δυναστευόμενοι» άνδρες.
- Πρωταγωνιστές: νεανικές συμμορίες, «αββαεία νέων».
- Χρήση charivari από Μεταρρύθμιση ως έκφραση της θρησκευτικής αντιπαράθεσης.

Τελετουργίες βίας

- Εκφράζουν εγγενείς διασπάσεις κοινότητας.
- Χρήση κοινού «λεξιλογίου επιθετικότητας» με τελετές λαϊκής αυτοδικίας ή βεντέτας.
- Δράση νεανικών συμμοριών, οδομαχίες, νυχτερινή τρομοκρατία (εξύψωση νεανικού γοήτρου, τονισμός «ανδρισμού»), διαπλοκή με πολιτική (Βενετία, 1494, επίθεση στη συνοδεία του Δούκα του Μιλάνου), έκφραση νεανικών ανταγωνισμών (ποδόσφαιρο Αγγλία, Γαλλία, κυνήγι τούρων Ισπανία, palio Σιένα).

Οι «μάχες των γροθιών» στη Βενετία 1

Εικόνα 26.

- Πριν από τη μάχη, «μαθητευόμενοι στη βία» προκαλούν αντίπαλες συνοικίες.

Ερρίκος Γ΄: «μικρή για πόλεμος, πολύ βίαιη για παιγνίδι».

Οι «μάχες των γροθιών» στη Βενετία 2

- Την ημέρα της μάχης, πρώτοι συγκρούονταν στις γέφυρες οι «πρωταθλητές» των συνοικιών
- Ακολουθούσε γενικευμένη σύρραξη με τραυματίες, κάποιες φορές και με νεκρούς.
- Μηχανισμός λειτουργίας τελετουργιών βίας: εκκίνηση από θεωρητικά οριοθετημένο τελετουργικό πλαίσιο, οδηγούν σε ανεξέλεγκτες καταστάσεις, με εγκατάλειψη των όποιων τελετουργικών κανόνων.

Εικόνα 27.

Τελετουργίες αντεκδίκησης: βεντέτα & δημόσιες εκτελέσεις 1

- Τελετουργική γλώσσα προσβολής σώματος, κοινό γνώρισμα καρναβαλικών τελετών, τελετών βίας και βεντέτας (κυρίαρχη στο μεσογειακό χώρο, σε δυσπρόσιτες στην εξουσία και παραμεθόριες περιοχές: Κορσική, Highlands Σκωτίας, Λιγουρία-Φρίουλι, Μαυροβούνιο).
- Αποκρουστικό λεξιλόγιο βεντέτας: καννιβαλιστικές πρακτικές, διαμελισμός πτωμάτων, εγκατάλειψή τους στα σκυλιά. Έσχατη ταπείνωση, στέρηση του σώματος. Φριουλάνικη βεντέτα Zambarlano – Strumiero, 200 χρόνια, εμπνέει το «Ρωμαίος & Ιουλιέττα» του Σαίξπηρ.

Τελετουργίες αντεκδίκησης: βεντέτα & δημόσιες εκτελέσεις 2

Εικόνα 28.

- Διαδικασία άντλησης νομιμοποίησης δικαστικών αποφάσεων εξουσίας & εμπέδωσής τους ως αποκλειστικού συστήματος δικαιοσύνης.

Τελετουργίες αντεκδίκησης: βεντέτα & δημόσιες εκτελέσεις 3

- Μίμηση τελετουργιών αντεκδίκησης: μετατροπή ποινών σε «λειτουργικά δράματα» (ταπεινωτική έκθεση καταδικασμένων, μαστίγωμα, σημάδεμα, ακρωτηριασμοί).
- Θανατικές ποινές, δημόσιο θέαμα: απαγχονισμός, αποκεφαλισμός, στραγγαλισμός, διαμελισμός, θάνατος στην πυρά. Μόνιμοι χώροι εκτέλεσης σε πλατείες.
- Προειδοποίηση προς κοινωνίες.

Λαϊκές τελετουργίες αντεκδίκησης

- Αντιφορολογικές εξεγέρσεις: Νάπολη 1585. Πρακτικές διαμελισμού & τελετουργικού καννιβαλισμού, «καταβροχθίζοντας την εξουσία».
- Κινητοποιήσεις εναντίον των ελίτ: Romans 1580, «το κρέας των πλουσίων θα πουλιέται προς έξη δεκάρες» (υφαντουργοί οπαδοί Raumier).
- Το ρεπερτόριο των καρναβαλικών εορτασμών, των charivari και των τελετουργιών βίας παρουσίαζε το ανθρώπινο σώμα ως εικόνα της κοινωνίας, η οποία μπορούσε να τραφεί, να αναπαραχθεί, να ακρωτηριασθεί, να διαμελισθεί ή και να καταβροχθισθεί.

Η Μεταρρύθμιση ως τελετουργική διαδικασία 1

Εικόνα 29.

Η Μεταρρύθμιση ως τελετουργική διαδικασία 2

- Βιττεμβέργη, 29 Σεπτεμβρίου 1521: Λήψη Θείας Κοινωνίας από Φίλιππο Μελάνχθωνα και μαθητές του, πρώτη εφαρμογή λουθηρανικής διδασκαλίας για τη Θεία μετάληψη.
- Τέλος ιδίου χρόνου: εκτεταμένα επεισόδια παρεμπόδισης καθολικής λειτουργίας από φοιτητές και μοναχούς.
- Τελετουργική συμπεριφορά Προτεσταντών: οι Προτεστάντες δεν κατάργησαν, αλλά μάλλον τροποποίησαν δραματικά το περιεχόμενο των λειτουργιών.

Η Μεταρρύθμιση ως τελετουργική διαδικασία 3

- Η προτεσταντική «απομαγοποίηση του κόσμου» συνέβαλε στον περιορισμό της πελώριας υλικής παρουσίας του Θεού και των αγίων στον κόσμο, στην ουσία όμως οι Προτεστάντες προσπάθησαν να επαναπροσδιορίσουν και όχι να καταργήσουν τη θέση του ιερού στην εγκόσμια πραγματικότητα.

Η Μεταρρύθμιση ως τελετουργική διαδικασία 4

- Bob Scribner: Φτωχή θεολογική κατάρτιση ανθρώπων 16ου αι., μεγάλη δεκτικότητα τους στην επιρροή των τελετουργιών, μονοδρόμησε την απόπειρα εδραίωσης της Μεταρρύθμισης στην υιοθέτηση μιας διακριτής τελετουργικής διαδικασίας, εκφρασμένης με διάφορους τρόπους.

Η Μεταρρύθμιση ως τελετουργική διαδικασία 5

- Προτεσταντικές κινητοποιήσεις με βάση το τελετουργικό ημερολόγιο (προσβολή καθολικής λειτουργίας), με την τέλεση αντι-τελετουργικών πράξεων που ακύρωναν τη συμβολική σημασία της διαδικασίας, παρωδίες της καθολικής λειτουργίας, μέσα από καρναβαλικές αντι-λειτουργίες, εικονοκλαστική βία ενταγμένη σε ένα τελετουργικό πλαίσιο (καταστροφή εικόνας/ αγάλματος αγίου/ αγίας στην ονομαστική του/ της εορτή).

Μεταρρυθμιστικές αντι-τελετουργίες

- Uim, κάπελας ουρεί στο δισκοπότηρο και το τοποθετεί στην Αγία Τράπεζα στη διάρκεια της λειτουργίας.
- Μαγδεβούργο, 1524, Εορτασμός Ανάληψης Θεοτόκου: συλλογή χόρτων & λουλουδιών, τοποθέτησή τους στις εκκλησίες, ευλογία ιερέων και κατόπιν τοποθέτηση στα σπίτια για την προστασία ανθρώπων & ζώων. Ευαγγελικός ιεροκήρυκας επιτίθεται στο έθιμο, μέλη του ακροατηρίου του περνούν από τις εκκλησίες, συγκεντρώνουν όλα τα άνθη, τα σκορπίζουν στην πλατεία της αγοράς και τα ποδοπατούν χορεύοντας.

Μεταρρυθμιστικές αντι-τελετουργίες

- Ulm, 1530, δύο γυναίκες αφαιρούν τον εσταυρωμένο που χρησιμοποιούνταν το Πάσχα, τον περιφέρουν στα κλωστήρια (θεωρούμενα ως άντρα νεανικής ακολασίας) και σε σπίτια, όπου ο εσταυρωμένος υφίσταται σειρά προσβολών και δοκιμασιών που στόχευαν στην εξακρίβωση της αληθινής του υπόστασης. Κατόπιν, ο εσταυρωμένος επιστρέφεται στη θέση του, στον αυλόγυρο της εκκλησίας (τελετή μετάβασης).
- Esslingen, 1534, γάμος πρώην ιερέα και πρώην μοναχής, φωτιά δείπνου από τις εικόνες της εκκλησίας του (αφαίρεση ιερής υπόστασης, μετατροπή κειμηλίων σε αναλώσιμο υλικό).

Τελετουργικές διαδικασίες απονομής δικαιοσύνης στις εικόνες 1

Εικόνα 30.

- Εικόνες & αγάλματα σύρονται έξω από τις εκκλησίες, υφίστανται «ανακρίσεις», κάθε μορφή τελετουργικού εξευτελισμού όπως και στους μελλοθάνατους, κατόπιν επιβάλλεται η θανατική ποινή (αγχόνη, διαμελισμός, πυρά).

Τελετουργικές διαδικασίες απονομής δικαιοσύνης στις εικόνες 2

- Στόχοι διαπόμπευσης και οι εκπρόσωποι της παλιάς θρησκείας. Στον Πόλεμο των Χωρικών και στους γαλλικούς Θρησκευτικούς Πολέμους, καθολικοί κληρικοί, στόχοι φονικών επιθέσεων.

Τελετουργικές διαδικασίες απονομής δικαιοσύνης στις εικόνες 3

Η προτεσταντική εικονοκλαστική βία αμφισβήτησε τη θεϊκή παρουσία σε υλικές μορφές όπως οι εικόνες και έθεσε σε νέα βάση τις εδραιωμένες αντιλήψεις για το ρόλο της όρασης ως πηγής επικοινωνίας με το θείο.

- **Καθολικισμός:** διάκριση ανάμεσα σε λατρεία (για Θεό), δουλεία (για εικόνες & φυσικά δημιουργήματα) και υπερ-δουλεία (μόνο για Θεοτόκο).
- **Απλοί πιστοί:** έντονες πνευματικές εμπειρίες από λατρεία εικόνων. Προσέγγιση στις εικόνες μέσα από τελετουργίες έκφρασης σεβασμού & υποταγής. Οι εικόνες, το ισχυρότερο μέσο πρόσβασης στο υπερφυσικό.

Τελετουργικές διαδικασίες απονομής δικαιοσύνης στις εικόνες 4

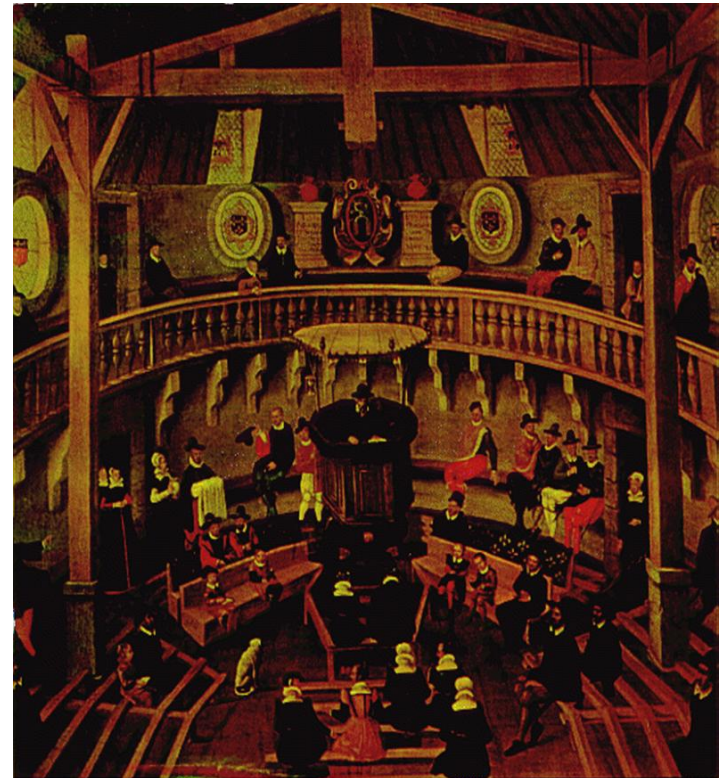
- **Προτεσταντισμός:** επαναπροσανατολισμός της προσοχής των πιστών στις Γραφές, αντικατάσταση της όρασης με την ακοή. Οι εικόνες διαθλούν την προσοχή του εκκλησιάσματος, υπονομεύουν το κήρυγμα, παρασέρνοντας τους πιστούς σε βλάσφημες αντιλήψεις.

Τελετουργικές διαδικασίες απονομής δικαιοσύνης στις εικόνες 5

Εικόνα 31.

- Ζβίγγλιος: Ιερές εικόνες απορροφούν πολύτιμους πόρους που θα μπορούσαν να διατεθούν στους φτωχούς, «την αληθή εικόνα του Θεού». Η φιλανθρωπία εναλλακτική πρόταση στη λατρεία των εικόνων.

Τελετουργικές διαδικασίες απονομής δικαιοσύνης στις εικόνες 6

- Καλβίνος: άνθρωπος, ανθρώπινη μορφή, μόνη αληθής απεικόνιση του Θεού. Ευσεβείς χριστιανοί, «ζώσες εικόνες».
- Ορθός χώρος τέλεσης λατρευτικών τελετουργιών: απογύμνωση καλβινιστικών ναών από εικόνες.

Η καθολική απάντηση:

Εικόνα 32.

Πολλαπλότητα απεικονίσεων Καθολικισμού 1

Εικόνα 33.

Πολλαπλότητα απεικονίσεων Καθολικισμού 2

Εικονοκλαστική εκστρατεία, στέρησε τη Δύση από πλήθος αριστουργημάτων, αντιμετώπισθηκε από τους Μεταρρυθμιστές ως τελετουργία εξαγνισμού. Οι δύο τελετουργικές γλώσσες αλληλοεξαιρούμενες, διασπούν τις κοινότητες.

- Ισχύς καθολικού τελετουργικού: δύναμη οπτικοποίησης, μεγάλη επίδραση στο ψυχισμό των πιστών.

Πολλαπλότητα απεικονίσεων Καθολικισμού 3

- Αδυναμία: πολυσημία θρησκευτικού νοήματος, απόρροια πολλαπλότητας των συμβόλων.
- Ισχύς προτεσταντικής τελετουργίας: καθαρότητα, σαφήνεια λόγου
- Αδυναμία: φτώχεια οπτικοποίησης, βίαιη αφαίρεση προστατευτικού εξοπλισμού ανθρώπων απέναντι στα δεινά της καθημερινότητας.

(εικόνες «Άγιου Λούθηρου» στους Προτεστάντες)

Τέλος Ενότητας

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0.

Έχουν προηγηθεί οι κάτωθι εκδόσεις:

- Έκδοση διαθέσιμη εδώ. <http://eclass.uoa.gr/courses/ARCH100>

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών 2014. Κώστας Γαγανάκης. «Μάθημα: ΙΙ19 Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία Β'. Ενότητα: Το τελετουργικό σύμπαν στη δυτική πρώιμη νεωτερικότητα». Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2014. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση:
<http://opencourses.uoa.gr/courses/ARCH7>

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (1/7)

Το Έργο αυτό κάνει χρήση των ακόλουθων έργων:

Εικόνες/Σχήματα/Διαγράμματα/Φωτογραφίες

Εικόνα 1: PARISH REGISTERS.

http://www.stminveropc.fsworld.co.uk/Par_Reg_Maclean.htm

Εικόνα 2: [Santa Maria del Fiore \(Florence\)](#). Public domain.

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Firenze_011130_06.jpg

Εικόνα 3: Miniature du XIVE siècle représentant une scène de **charivari**. Public domain. http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Miniature_Fête_des_Fous.jpg

Εικόνα 4: Arnau commending himself to [Ermengol II of Urgell](#) for the castle of Àger. From the [Liber feudorum maior](#). Public domain.

http://en.wikipedia.org/wiki/Arnau_Mir_de_Tost

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (2/7)

Εικόνα 5: Αριστερά: [Jan van Eyck](#). *The Arnolfini Portrait*, [National Gallery, London](#).

Public domain. http://en.wikipedia.org/wiki/Art_of_the_Low_Countries

Δεξιά: Jan Van Eyck. Detail from the Arnolfini Portrait. Oil on panel, 1434.

<http://emilypothast.wordpress.com/2009/01/05/eyes-all-around/>

Εικόνα 6: Triumph des Todes, Detail. Public domain.

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pieter_Bruegel_d._Ä._072.jpg

Εικόνα 7: Albrecht Durer – Four Horsemen of the Apocalypse.

<http://www.richardharrisartcollection.com/painting-collection-richard-harris-art-collection-2/>

Εικόνα 8: Copyrighted.

Εικόνα 9: Ars Moriendi (The Art of Dying). Public domain.

[http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Artwork_by_unknown_artist_-_Ars_Moriendi_\(The_Art_of_Dying\)_-WGA23795.jpg](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Artwork_by_unknown_artist_-_Ars_Moriendi_(The_Art_of_Dying)_-WGA23795.jpg)

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (3/7)

Εικόνα 10: Αριστερά: Ars Moriendi. <http://literat.ug.edu.pl/grafika/ars2.htm>
Δεξιά: Ars Moriendi, silografie del XV secolo. Temptation through Vainglory.
http://commons.wikimedia.org/wiki/Ars_moriendi#mediaviewer/File:Weigel_07.JPG
G

Εικόνα 11: Ars Moriendi. <http://www.atelierleonhardt.de/ArsMoriendi22.jpg>

Εικόνα 12: Holbein Danse Macabre. Public domain.
http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Holbein_Danse_Macabre_9.jpg

Εικόνα 13: Copyrighted.

Εικόνα 14: France, Troyes, *Dance of Death*, 16th century, incunabulum, illustrated with hand-colored woodcuts, Saxon State Library, Dresden, Germany.
<http://www.artlex.com/ArtLex/ij/incunabulum.html>

Εικόνα 15: PLAGUE OF LONDON, 1665. Aspects of the Great Plague of London, 1665, shown in a contemporary English broadside.
<http://www.granger.com/results.asp?image=0126391&inline=true&itemx=33&wwwflag=3&screenwidth=1366>

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (4/7)

Εικόνα 16: Copyrighted.

Εικόνα 17: Copyrighted.

Εικόνα 18: Dante signorelli. Public domain.

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dante_signorelli.jpg

Εικόνα 19: Antonio del Pollaiuolo. Monument of Sixtus IV.

<http://www.friendsofart.net/en/collections/546138403/rzezba-wochy>

Εικόνα 20: Basílica: sepulcro de Carlos V y su familia, Pompeo Leoni.

<http://homepages.wmich.edu/~tasende/EspanabajolosHabsburgos.html>

Εικόνα 21: [Der Kampf zwischen Karneval und Fasten](#). Public domain.

[http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Der_Kampf_zwischen_Karneval_und_Fast_en_\(1559\).jpg](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Der_Kampf_zwischen_Karneval_und_Fast_en_(1559).jpg)

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (5/7)

Εικόνα 22: Venetian carnival scene showing revelers in different styles of masks, 1595, by Pieter de Jode the Elder. Printed in Private Lives in Renaissance Venice by Patricia Fortini Brown. <http://www.trystancraft.com/costume/2010/02/05/an-introduction-to-masks-in-16th-century-venice-italy/>

Εικόνα 23: Copyrighted.

Εικόνα 24: The broadside ballad of 1646. <http://www.alamy.com/image-details-popup.asp?imageid={28348A87-3B00-4754-A49F-563953D6C8BB}>

Εικόνα 25: Hullabaloo against a Tailor.
<http://amanaimages.com/info/infoRM.aspx?SearchKey=22040049615>

Εικόνα 26: Copyrighted.

Εικόνα 27: Copyrighted.

Εικόνα 28: Copyrighted.

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (6/7)

Εικόνα 29: The Calvinist Iconoclastic Riot of August 20, 1566 by HOGENBERG, Frans.
<http://www.lib-art.com/tag/consequences.html>

Εικόνα 30: The state of the discourse: Catholic anti-Huguenot propaganda (click for larger image) from 1562 shows the heretics mounting a Catholic priest on the cross and shooting him. <http://www.executedtoday.com/tag/1560s/>

Εικόνα 31: Reforming French Protestantism: The Development of Huguenot Ecclesiastical Institutions, 1557-1572 (Sixteenth Century Essays and Studies, V.66). Copyrighted. <http://www.amazon.com/o/ASIN/1931112282>

Εικόνα 32: Copyrighted.

Εικόνα 33: Frescos inside Brunelleschi's Dome. Copyright Transapex Technology & Engineering. <http://www.transapex.com/ancient-feats-engineering/brunelleschi-dome-florence/>

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (8/7)

Το Έργο αυτό κάνει χρήση των ακόλουθων έργων:

Πίνακες

